

ОНТОЛОГІЧНИЙ ЧАС КРІЗЬ ПРИЗМУ ГРАМАТИКИ

Зеновій Терлак

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1/234, 79001 Львів, Україна,
тел.: (0 322) 239 47 17*

Барчук Володимир. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис:
Монографія. – Івано-Франківськ: Сімик, 2011. – 416 с.

Нещодавно побачила світ монографія Володимира Барчука, у якій автор зробив спробу визначити лінгвістичний статус, граматичний зміст і структуру категорії темпоральності в сучасній українській мові. Час як одна з форм існування матерії й мовні засоби його вираження вже були об'єктом вивчення українських лінгвістів (Бондар О. І., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Русанівський В. М., Слободинська Т. С., Соколова С. О., Талаш І. О. та ін.), проте чимало питань і досі не мають однозначного розв'язання і трактуються у граматичній літературі досить суперечливо. Граматичне вираження часу часто пов'язують лише з категорією морфологічного часу, що є надто спрощеним розумінням граматичного вияву онтологічного часу. По-різному розуміють дослідники сутність окремих категорій, що формують граматичну темпоральність, а саме поняття темпоральності не категоризовано. Усе це забезпечує рецензованому дослідженню актуальність і визначає його наукову вагу. У багатьох моментах монографія В. Барчука, без перебільшення, є нешаблонною і новаторською. Автор досить критично аналізує праці своїх попередників, вказує на непослідовності й неточності у трактуванні окремих граматичних понять, висловлює власне розуміння проблеми й пропонує неадекватні способи її розв'язання.

Рецензована праця складається з чотирьох розділів. У першому з них розкрито зміст і окреслено структуру категорії темпоральності. Розрізняючи лексичну і граматичну темпоральність, автор справедливо підкреслює, що лексико-семантичні часові компоненти тільки опосередковано орієнтовані на відображення онтологічного часу, бо вони завжди вжиті у структурі речення і спрямовані на вираження темпоральних ознак дії.

На фоні широких теоретичних узагальнень В. Барчук з'ясовує значення темпоральності в денотативному аспекті, розкриває сутність граматичної категорії темпоральності та типи темпоральних значень, аналізує засоби вираження темпоральних значень. Дослідник трактує темпоральність як загальнограматичну міжрівневу категорію, яка в структурі граматичних категорій є надкатегорією, що об'єднує всі значення, співвідносні з онтологічним часом. Граматична традиція часто ототожнює темпоральність із граматичним часом, однак, на думку автора, темпоральність співвідноситься з часом як родово з видовим, як надкатегорія з категорією. Крім категорії часу, в систему надкатегорії темпоральності входять категорії інтервалу й таксису. Розкриттю змісту категорій інтервалу, часу й таксису, які граматично інтерпретують онтологічний час і формують темпоральне значення, і присвячені наступні розділи рецензованого дослідження.

В. Барчук переконливо доводить, що в структурі темпорального значення дієслова базовою дієслівною категорією виступає *інтервал*, що базується на уявленні про тривалість дії. Граматичне поняття інтервалу не отримало належної

інтерпретації в українському мовознавстві, хоча ця категорія перебуває біля витоків граматичної темпоральності. Семантика інтервалу вносить динамічний аспект у дієслівну семантику й забезпечує йому ядерний статус у системі граматичних категорій дієслова. Проведений аналіз семантики інтервалу дав можливість виділити типи інтервальних значень – акціонально-квантитативні (тривало-кількісні) дії: фазовість початку і кінця дії (гранична фазовість) – *загомоніти, заплодувати; відцвісти, відслужити*; фазовість середини дії (негранична фазовість) – *погосподарювати, погніватися*; квантитативно-акціональні (кількісно-тривалі) дії: кратність дії – *рахувати, вертіти, погрюкувати*; інтенсивність дії – *присолити, надщербити, набачитися*. За спостереженнями автора, інтервал – найбільш семантично розмаїта граматична категорія дієслова, а поліінтервальність українського дієслова засвідчує функціонально-семантичне багатство української мови.

У третьому розділі рецензованої монографії з достатньою повнотою проаналізовано граматичну категорію часу, яку В. Барчук трактує як дієслівну категорію, що „виражає зовнішню темпоральність як момент здійснення дії та служить для її відображення на темпоральній осі з позиції мовця (щодо моменту мовлення)” (с. 191). Аналізуючи різні підходи до інтерпретації та поділу часових значень, дослідник пропонує при типологізації часу враховувати момент здійснення дії, причому необхідно чітко розмежовувати рівні вираження категорії часу та його репрезентацію: графемний (морфологічний) час, графемно-предикативний (синтаксичний) час, предикативний транспонований час.

З огляду на те, що в українській мові особове дієслово трактують як форму, яка виражає значення часу в опозиції часових / нечасових форм, дослідник простежує взаємозв'язок категорії часу з іншими дієслівними категоріями – способом, особою, видом, аналізує семантику графемного (морфологічного) і синтаксичного часу, а також розглядає транспозицію часових форм.

Останній, четвертий, розділ присвячений аналізу таксису як дієслівно-предикатної граматичної категорії, яка „вказує на темпоральне значення порядку дій на основі відносної позиції відліку (відношення дії до дії), виражена дієсловом чи дієслівним поліпредикативним комплексом для відображення взаємопов'язаних з погляду мовця подій онтологічного часу” (с. 276). В. Барчук вдало інтерпретує ідею Р. Якобсона виділяти темпоральне значення порядку, у якому позицію відліку темпорального значення відіграє інша дія. Оскільки таксис як граматична категорія дістає реалізацію на синтаксичному рівні, то формою реалізації таксисної семантики виступає поліпредикативна конструкція, або поліпредикативний комплекс – за термінологією автора. Як доводить дослідник, формами, що творять поліпредикативний комплекс із функцією таксису, є речення з однорядними присудками, речення з папівпредикатами, а також складнодворядні та складосурядні речення.

Розглядаючи систему таксисних предикатів, автор розрізняє їх ядро – предикати дії, виражені фінітними формами чи дієприслівниками, і периферію – предикати стану, виражені фінітними формами, причому таксисні предикати, як зауважує дослідник, обов'язково повинні позначати пропозицію, бо лише взаємодія пропозицій, оформлених таксисними предикатами, здатна творити нову ситуацію, що має темпоральний зміст.

Розглядаючи питання типології таксису, В. Барчук за ознакою лінійності таксисних значень виділяє лінійний рівнорядний, лінійний нерівнорядний, нелінійний рівнорядний і нелінійно нерівнорядний таксис. Характер таксису, на думку автора, дає можливість конкретизувати сутність деяких поліпредикативних

структур. Зокрема, т. зв. складнопідрядні речення часу є насправді складнодворядними реченнями таксису (із взаємозалежними компонентами), бо такі структури визначають порядок дій, а не час їх здійснення.

Монографія В. Барчука містить і низку інших цікавих міркувань, що стосуються дискусійних питань української граматики. Привертають увагу, зокрема, погляди автора на частиномовне значення дієприслівника, його трактування аспектуальності в парадигмі темпоральних категорій тощо. Подані в додатках схеми увиразнюють сутність проаналізованих у роботі категорій інтервалу, часу і таксису.

Повністю можна погодитися з висновком, який робить автор рецензованого дослідження: „Запропонований у праці підхід до визначення та інтерпретації надкатегорії темпоральності та категорій інтервалу, часу, таксису дає можливість об'єктивно та несуперечливо відобразити систему та структуру ключових граматичних понять, на основі диференційних ознак та єдиних критеріїв здійснити послідовний аналіз усіх виявів темпоральних граматичних значень. Цей підхід усуває нерозв'язані протягом тривалого часу суперечності у визначенні дієслівних категорій, знімає протиріччя та непослідовність опису їх репрезентацій, відкриває шлях для побудови стрункішої та більш аргументованої граматики українського дієслова” (с. 379).

Сподіваємося, що монографія В. Барчука „Грамматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис” знайде свого вдумливого читача і стане надійною базою для осмислення низки граматичних категорій дієслова.